

QORAQALPOQ MUSIQA MADANIYATIDA MILLIY OG`ZAKI IJODINING GAVDALANISHI

Allayar Shinibekov¹

Annotatsiya: *Milliy musiqiy madaniyat musiqani tashuvchi va saqlab qoluvchi ijodkorlar – qo`shiqchi, baxshi qo`shiqchi dutor cholg`usi jo`rligida qo`shiq va dostonlarni ijro etuvchi)lar, hikoyachi jyrau, qahramonlik hikoyalarni bayon qiluvchi qissaxonlar tomonidan namoyish qilinadi. Ular orasida G`aribniyaz, Eshbay, Aqimbet, Musa, Sueu, SHernazar, Arzy, Juman, Esjan, Japaq Orinbay.*

**Kalit so`zlar:** *qo`shiqchi, baxshi qo`shiqchi dutor, cholg`usi, qissaxonlar.*

Qoraqalpog`iston musiqa hayotida fol`klor va an`anaviy musiqa san`ati janrlari (bahsi, jirau, qissaxonlik) va yangi ijro janrlari (simfonik musiqa, balet, opera) rivojlanib bormoqda. Zero, an`anaviy musiqa madaniyatining boshqa turlari va janrlari bilan birga, jyrau va baksalar ijodi Qoraqalpoq xalqining asl milliy madaniy qadriyatlarining ifodasi sifatida o`zining madaniy ahamiyatiga ega.

San`at va ma`daniyat har bir millatni dunyoga tanituvchi muhim omil ekanligini muhtaram Prezidentimiz SH.M.Mirziyoev doimo e`tirof etib kelgan. [1.] Bu borada hukumatimiz tomonidan yosh avlodni har tamonlama ilg`or va etuk qilib tarbiyalash borasida ko`plab samarali ishlar olib borilmoqda. Xususan, kelajak avlodga musiqa sir-asrorlarini o`rgatishi borasida ustozlar ko`magi ostida bilimlarini oshirishi, o`zining ijrochilik mahoratini namayon etishlari uchun barcha shart-sharoitlar yaratib berilmoqda.

Qoraqalpoq musiqa madaniyatida, O`rta Osiyoning boshqa xalqlari singari, o`zining murakkab ichki tuzilishiga ega bo`lgan asosiy qatlamlari: an`anaviy musiqa va Evropa kompozitorlik ijodiyoti asosida rivojlangan professional (yozma) turdagi zamonaviy musiqa san`ati misolida gavdalanadi. Xususan, Qoraqalpoq musiqa madaniyati milliy og`zaki ijodda gavdalanadi. Milliy musiqiy madaniyat musiqani tashuvchi va saqlab qoluvchi ijodkorlar – qo`shiqchi, baxshi qo`shiqchi dutor cholg`usi jo`rligida qo`shiq va dostonlarni ijro etuvchi)lar, hikoyachi jyrau, qahramonlik hikoyalarni bayon qiluvchi qissaxonlar tomonidan namoyish qilinadi. Ular orasida G`aribniyaz, Eshbay, Aqimbet, Musa, Sueu, SHernazar, Arzy, Juman, Esjan, Japaq Orinbay.

1919 yili «Turtko`l»da ilk bora musiqiy dramatik jamoa bo`limi ochildi. Bu jamoa barcha to`garaklarga boshchilik etib, shaharlar bilan qishloqlarda kontsertlar tashkil qilindi. Bu jamoa o`zining kasbiy faoliyatini kuchaytirish uchun markaziy shaharlardan tajribali kadrlarni jalb qildi.

1925 yili Turkulda «Tan nur» truppasi shakl topdi. 1925-yili yanvar` oyidan boshlab «Qoraqalpoq truppasi» deb nomlanib, hozirgi Qoraqalpoq musiqali akademik teatrining negizini tashkil etdi. Bu jamoaning repertuari bir aktli spektakl`, intermediya va yana boshqa janrlardan iborat edi. Ularda xalq va mumtoz kuy-qo`shiqlari – «Bozatau», «SHimbay», «Galgalay», «Nedag`» qo`shiqlari va «Nar iydirdgen», «Nama basi», «Qara jorg`a», «Paxay», «Ariuxan» kuylari joy oldi. Bu spektakllarda xor, ansambl`, deklamatsiya va hazil so`zli she`riy nomerlar aytiladigan bo`ldi. Teatr o`zining dastlabki o`n

¹O`zbekiston davlat san`at va madaniyat instituti Nukus filiali o`qituvchisi

yilligi davomida Q.Avezovning «Tilek jolinda», A.Utepovning «Jezdejan», «Zindan», «Ashiq zari», «SHaleke bay», «Guman», «Tenin tapqan qiz», S.Majitovning «Ernazar ala ko`z» kabi musiqali p`esalar va intermediyalarni sahnalashtirdi.

Musiqatadqiqotchisi A.Zataevich 1924 yillari Respublikamizning SHimbay, Kesheyli, Qarauzyak, Taxtakupir, To`rtkul tumanlariga safar qilganida 25 ta qoraqalpoq xalq musiqalarini yozib olgan. Bu kuylar orasida qoraqalpoq xalqining ichidan butkul unutilib borayotganlari ham uchraydi. Masalan: Taxtako`pirlilik Saytbek Jarimbetov ijrosida notalashtirilgan «Ernazar alakoz», «Sotsiyalistik qurilis», Qarauzyakli Genjebay Jaqsimuratovning ijrosida «SHimbay qalasina bara ber», turkumli Joldas Jumanovning ijrosidagilari «Turali shali» va boshqa kuylar alohida e`tiborga molik.[2.90-92]

1930-yili davlat siyosati ta`sirida o`quvchilar orasida «Komsomol», «Jana diyxan», «Pioner», «Jengejan», «Qazi iyshan» singari yangi mazmundagi kuy-qo`shiqlar paydo bo`ldi. SHu yillarda Qaraqalpaq milliy teatrlarining dastlabki musiqali drama va komediyalari uchun musiqatoplash va yaratish ishlarida birqator ijodkorlar mehnat qildilar: kompozitorlar – J.SHAMuratov B.Tumanyan, G.Komponees, V.SHAfrannikov, A.Xalimovlar hamda dramaturglar – A.Utegenov, S.Majitov, A.Begimov, N.Dauqaraev, A.Auezva, M.Daribaev, J.Aymurzaev, T.Seytjanovlar. Ular yangi ochilgan teatrlarining repertuarini xalq obrazlari, mavzulari, kuylari bilan boyitish ishlariga salmoqli hissa qo`shgan.

Kompozitor qoraqalpoq xalq kuylar asosida – fortepiano, skripka, damli cholg`ular, ansambl` va orkestr jamoalari uchun p`esalar, marshlar, raqslar va kuylar yaratdi. Uning urush mavzusiga yozilgan «Fashizmga o`lim», «Budeniy jaug`a atlandi» va boshqa qo`shiqlarni va musiqali dramalari tarixiy va madaniy esdaliklar sifatida saqlanib qoldi.[3.244-249]

U hamkasbi J.SHAMuratov bilan birgalikda «Tazagul», «Aral qizi», «Leytenant Elmuratov» hamda o`zi bastalagan «Alpamis» va «Qiriq qiz» nomli urush mavzusiga bag`ishlangan musiqali dramalari ko`p yillar mobaynida teatr repertuarida munosib o`rin egallab keldi. Ushbu asarlarning dramaturgik uslubi milliy opera va balet namunalarini paydo bo`lishida muhim asos bo`ldi. Ayniqsa V.SHAfrannikovning «Alpamis» va «Qiriq qiz» dramalarining sahna harakatlari, musiqiy-dramaturgik rivoj uslubi bu janrda erishilgan muhim yutuqlar namunasi va kelgusi ijodkorlar uchun izlanishlar laboratoriyasi bo`lib qoldi.

Yana bir yorqin ijodkorlardan biri kompozitor B.F.Gienko shogirdi Abdireyim Sultanov (1930) 40 yilga yaqin umrini Qoraqalpoq musiqatadaniyatining rivojiga bag`ishladi va maqtovgamunosib shogirdlar etishtirdi.

A.Sultanovning say-harakati bilan Xalq cholg`ulari orkestri tuzildi hamda O`rta Osiyo xalqlari musiqasi, rus va chet el kompozitorlarining asarlari ushbu orkestr uchun moslashtirdi va qayta ishlandi. Bundan tashqari kompozitor Qoraqalpoq xalq kuy-qoshiqlarini orkestrga moslashtirib yangi janrlarda asarlar yaratadi. U tashkil qilgan orkestr o`z vatani va qo`shni Respublika shaharlarida tanildi.

Kompozitor musiqali teatr sohasida ham ijod qiladi. F.Nazarov, X.Turdiqulov, A.Xalimov, G`.Amaniyazovlar bilan hamkorlikda – «Raushan» va «Ariular» (F.Nazarov), «Qirli soqpaqlar» (A.Xalimov), «Aral xauasi» (G`.Amaniyazov) kabi drama va komediyalarga musiqatadaniyat yaratadi.

1936 yili xalq e`tiborini qozongan ijodkorlarni keng jamoaga tanitish uchun ularning ovozlari gramplastinkaga yozib olish maqsadida To`rtko`lda katta musobaqa o`tkazildi. Uning natijasida eng yuqori baholangan ijodkorlar, shulardan – J.SHAMuratov, E.Qospolatov, I.Patullaev, Q.Axmetovlar tanlab olindi. Ular Moskva zallarida kontsertlar berdi va plastinkaga yozib olindi. [4.244-249]

1938 yili Qoraqalpoq`istonda musiqatadaniyat san`atini yanada rivojlantirish maqsadida bir qator ijodkorlar ish olib bordilar. Jumladan, kompozitor D.Tumanyan xalq kuylarini qayta ishlab, fortepiano, skripka, violonchel` cholg`ulari ijro qilishga moslashtirdi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантириш ва такомиллаштириш чора-тадбирлари хусусида Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-3022-сон Қарори. 3.05.2017 й.
2. Адамбаева Т. Музыкальная культура каракалпакского народа дооктябрьского периода. //АН КазССР. Ин-т литературы и искусства им. М.О. Ауэзова – Алма-Ата, 1967.
3. Вызго Т. Опера и музыкальная драма //в сб.: Музыкальная культура Сов. Узбекистана – Т., 1955
4. Ганзбург Г. О перспективах либреттологии / Музыкальный театр XX века: События, проблемы, итоги, перспективы / Ред.-сост. А.Баева, Е.Куриленко. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – С. 244-249.

